

חצי טלה חצי חתול

דמותו הרודנית והמעצבת של האב, מקומה של הזהות היהודית בחייו, הצוואה שהופרה בידי ידידו הקרוב, והעימות המשפטי סביב עיזבונו. מאה שנים למותו של פרנץ קפקא, מגדולי הספרות העולמית במאה העשרים, ומי שנתן ביטוי עמוק למצוקתו של האדם

בעידן המודרני / יאיר שלג /

אבל מצבים כאלה נמצאים בתרבות עוד הרבה לפי ניו. הוא מנסח משהו מאוד עקרוני לגבי גורל האדם בכלל, בוודאי האדם המודרני. זו עצם האכזריות של הקיום החברתי והמדיני. לא רק שהאדם מוצא את עצמו לא מובן, או טובע בתוך ניירת וחוקים, אלא שיש יחסי כוח אכזריים ועצובים בין המערכות החברתיות כאשר הן, ובין נפש האדם היחיד.

"אגב", ממשיך פרופ' הירשפלד, "זה לא רק ביחס לממסדים. תחשוב על 'הגלגול'. שם הבעיה היא לא הממסד, אלא דווקא המערכת המשפחתית שמתנכרת לגרגור. זה הפוטנציאל האכזרי של המבנה המשפחתי הבורגני ברגע שמי שמפרנס אותה, הבן גרגור, 'מועל' בתפקידו ולא יוצא לעבודה בזמן. אגב, מהסיפור לא ברור האם הוא לא יצא לעבודה משום שגילה שהוא שרץ, או שהפך לשרץ בגלל שלא התעורר בזמן לעבודה". אכן, בעקבות דבריו של הירשפלד, נדמה שקפקא מבקר במיוחד את בגידתן של המערכות שאמורות לשמש לנו עוגן; כך המשפחה ב"הגלגול", וכך מערכת המשפט ברוב מן הירדוע ביותר שלו, "המשפט".

לצד ההסכמה על האופן השגוי שבו נתפסת לרוב יצירתו של קפקא, בין מירון והירשפלד שוררת אי-הסכמה בנוגע לשתי נקודות מהותיות. האחת היא שאלת איכותה הצורנית של היצירה הזו. מירון חושב

העונשין", שמכונה נוראה חורטת בגופו את גזר דינו, ופעולת החריטה עצמה היא שהורגת אותו. שניים מחוקרי הספרות המובילים בישראל סבורים שקפקא הפך לאייקון דווקא מהסיבות הלא נכונות, או לפחות לא מדויקות. לדברי פרופ' דן מירון, "קפקא הפך לסמל של תיאור המדינה הבירוקרטית המודרנית. זה אכן קיים במקומות מסוימים בספריו, אבל נעדר לגמרי בספרים אחרים. מה שעובר כחוט השני בכל היצירה שלו זה תיאור השירותיות הקיימת בעולם, לא רק בבירוקרטיה המדינתית. למשל, הוא מספר על משהו שהוא חלק מחבורה של חמישה אנשים, שנעשו חבורה משום שיצאו מאותו בניין. והנה פתאום יוצא עוד משהו מהבניין ורוצה להצטרף לחבורה, והיא דוחה אותו. אין בזה היגיון, זה לגמרי שירותי. אבל אפילו שירותיות היא לא לגמרי המילה המדויקת. אולי 'חוסר הבהירות' של היחסים בין הדברים בעולם".

פרופ' אריאל הירשפלד ממשיך באותה רוח: "זה שאנשים אמרים על כל דבר שמעצבן אותם בביטוח לאומי שזה 'קפקאי', רק מעיד שהם לא ממש מבינים מה זה 'קפקאי'. המושג הזה הפך לכללי מדי, ולא מאוד מעמיק, ביחס לכל מיני תחושות של חוסר משמעות למאמץ שלך, או שהתרחשות בירוקרטית גרר לה מקיפה אותך. זה כמובן חלק ממה שקפקא מתאר,

מעמדו של פרנץ קפקא כאחד מגיבורי התרבות המוכרים ביותר בעולם, בא לידי ביטוי גם בשנת המאה למותו. כנסים לציון התאריך נערכו בכל רחבי העולם, ובהם אירועים המוניים המיועדים לקהל הרחב ולא רק עבור סטודנטים לספרות. סריטונים המלווים בהאשטאג "קפקא" קיבלו עד היום באינסטגרם, רשת חברתית שבאה לעולם לפני שנים אחדות, שני מיליארד (!) אזכורים, בקרב אנשים צעירים שיש להניח כי רובם המכריע לא קראו אפילו מילה אחת פרי עטו. חולצות טריקו עם דיוקנו של קפקא נמכרות בכל העולם (כפי שנוכחתי בעצמי, כשקניתי אחת כזו בפראג לפני כשנתיים). אגב, אף שתמונתו המוכרת משרדת מלנכוליה על סף דיכאון, מגיבים ברשת מצאו אותה דווקא כ"סקסית".

אולי העובדה שממחישה באופן הטוב ביותר את חשיבותו של קפקא ואת הרלוונטיות שלו, היא שמי בין כל הסופרים שהולידה התרבות לדורותיה וג' ווניה, קפקא הוא בין הבודדים ששמו הפך מזוהה עם סוג מסוים של מצבים אבסורדיים, המכונים "סיטואציה קפקאית", "מקרה קפקאי" וכדומה. כמו סוכן הביטוח גרגור סמסא שהתעורר בבוקר אחד וגילה שהפך למקק ענקי, בספר "הגלגול"; כמו יוסף ק', שהועמד לדין בלי שידע על מה ולמה, ברומן "המשפט"; או כמו גיבור הסיפור "במושבת

בנימין בליאנט

את יחסיהם כשהיה ילד ומנסה לחוות כיצד יתייחסו זה לזה בעתיד, בוודאי היה משער ש"האב פשוט ירמוס אותו עד שלא יישאר ממנו כלום", וזאת בגלל טבעו של האב הפועל "בכוח, ברעש, ובועם רב".

כדוגמה לחינוך המסרס של האב מביא קפקא אני קדוטה מהילדות: כשהיה ילד קטן התחנן פעם לאביו בבכי שיביא לו כוס מים, והאב, בתגובה, נעל אותו לאורך הלילה במרפסת הבית כדי שלא יעיר בבכיו את בני המשפחה. חישול מהסוג הפרוסי. "קרב לוודאי שאמנם הייתי ממושמע אחר כך", כתב קפקא, "אבל בתוכי פנימה נגרם לי נזק... עברו שנים ואני עוד סב לתי מן המחשבה המענה שהאיש הענקי, אבי, הסמ כות העליונה, היה יכול כמעט בלי סיבה לשאת אותי בלילה אל המרפסת. כלומר, עד כדי כך הייתי אפס בעיניו". קפקא מזכיר את העובדה שכל מחשבה ויוזמה שגילה לאבי, נתקלה בתגובה מהסוג של "כבר ראיתי בחיי דברים יפים יותר". גם את חבריו של קפקא הרבה האב לתאר כ"שרצים, כלבים ופרעושים".

הרמן קפקא הרבה להזהיר את בנו שאם לא ישמע בקולו, חייו יהיו רצופי כישלונות. ואומנם, חרדת הכישלון ליוותה את פרנץ קפקא כל חייו. בין השאר הוא מאשים את אביו בעובדה שלא התחנן מעולם וממילא גם לא הביא ילדים (לקפקא דווקא היו הרבה רומנים, וכמה פעמים אף התארס, כולל פעמיים לאותה אישה, אך תמיד האירוסין בוטלו ומעולם לא הפכו לנישואים). קפקא מאשים את אביו גם בצביעות. בשעת הארוחה הוא נהג לנווץ בכנו ש"אסור לדבר על טיב האוכל", אבל באותה נשימה נהג בעצמו לא פעם לכנות את האוכל "זבל", ואת המבשלת שהכינה אותו "בהמה".

טענת הצביעות התייחסה גם לחינוך היהודי שקיבל. אביו ציווה עליו לצום ביום כיפור, להצטייף אליו ארבע פעמים בשנה לבית הכנסת (הפעמים היחידות שבהן גם האב עצמו הלך לשם), וללמוד את הקריאה בתורה כהכנה לטקס הבר־מצווה – זאת כאשר האב עצמו לא ייחס שום חשיבות ליהדות: "לא הבנתי איך זה שאתה, שיהדותך שווה כקליפת השום, יכול לבוא אלי בטענות שאיני מתאמץ לקיים גם אני משהו דומה ללא כלום הזה".

נוכח כל זאת, אולי לא מפתיע שאת יצירתו של קפקא מאכלסות דמויות המרוסקות במגען עם בעלי הסמכות, אשר מפעילים את כוחם ללא עכבות ובי שרירותיות גמורה; או גיבור ההופך למקק בתוך ביתו ובקרב בני משפחתו.

נמו קבר של צדיק

טקס הבר־מצווה היה האירוע היהודי האחרון בחייו נוכח של קפקא. הוא למד בבית ספר יסודי גרמני ואחר כך בגימנסיה הממשלתית, שבה בלטו הלימודים הקלאסיים והמשמעת הקפדנית. אגב, בין חבריו הקרובים מילדות היה שמואל הוגו ברגמן, לימים מנהל הספרייה הלאומית ואחד ההוגים החשובים והמקוריים בישראל. יוחנן פלוסר, בנו של פרופ' דוד פלוסר, שאף הוא גדל בפראג והיה גם כן ידיד קרוב של ברגמן (אבל לא של קפקא), מספר שברגמן הביא איתו לארץ מתנת בר־מצווה שקיבל מקפקא: לקסיקון של השפה הגרמנית, "שהיה כנראה יקר מאוד". פלוסר הבן, שטיפל בשנים האחרונות בביתו של ברגמן שחלתה בסרטן, העביר לאחר מותה את הקסיקון לספרייה הלאומית, שם שמורים ארכיוניהם של ברגמן וקפקא גם יחד. לאחר שסיים את לימודי התיכון פנה קפקא ללימודים אקדמיים: תחילה בכימיה, אבל מהר מאוד עבר ללימודי משפטים, לשביעות רצונו של האב, שראה בכך אופק תעסוקתי רחב יותר. באוניברסיטה פגש קפקא את הסופר והמחזאי מקס ברוד, שיהפוך לחברו הקרוב ביותר, ואת העיתונאי הציוני פליקס ולטש. אחרי שקיבל תואר ד"ר למשפטים עבר קפקא במשך שנה בחברת הביטוח ג'נרלי, אבל התקשה לשאת <

צילום: שטורסטרן

למבעיתים כל כך: הוא לוקח פנטזיות מצמררות מהסוג של טולקין, ושותל אותם בתוך מציאות אנטי־שית בורגנית לגמרי מוכרת".

נעול במרפסת

פרנץ קפקא נולד ביולי 1883 כאנשיל קפקא, למשפחה יהודית בפראג. אביו הרמן היה ללא ספק הרמות המשמעותית ביותר שעיצבה את חייו. הרמן רצה מאוד להתקבל לסביבה הלא־יהודית, וגם טיפח מרכיבים משמעותיים מן התרבות הגרמנית הקשוחה שבתוכה חי. קפקא היה הבן הבכור במשפחה בת שישה ילדים. שני הבנים הצעירים נפטרו לפני שמלאו להם שנתיים, ובמשפחה נשארו רק שלוש אחיות. שלא בטובתו הפך הבן פרנץ לגבר היחיד שאמור להמשיך את השושלת.

כל חייו ניסה קפקא לרצות את אביו התובעני, ללא הצלחה. ספרו "מכתב אל האב" הוא מכתב אות־נטי בכתב יד, שבמקור התפרש על פני 103 עמודים, ושוב ערך קפקא, חמש שנים לפני מותו, חשבון נוקב עם אביו. קפקא מסר את המכתב לאימו כדי שתעביר אותו לאב, אבל היא החזירה אליו את המכתב בנימוק שמסירתו רק תחריף את היחסים. משפט המפתח החוזר כמה פעמים לאורך הטקסט הוא "בתור אבא, היית חזק מדי בשבילי". קפקא כותב גם שאם מישור היה רואה

ש"חלק מייחורו של קפקא, ואני אומר זאת לחיוב, הוא התמקדותו בתוכן, תוך התעלמות מחשיבות הצורה. בסיפורים של קפקא יש משהו מאוד קשה לקריאה, אפילו דוחה. הם אינם מנסים לפתות אותנו ביופיים, כמו הרבה סופרים אחרים. זו לא כתיבה שאתה נהנה ממנה. להפך, גם כשהוא כותב על הדברים הכי קשים, הסגנון שלו נשאר מאוד מנוכר". ואילו הירשפלד סבור ש"ביצירתו של קפקא יש דווקא יופי גבישי. היא כתובת בה כל כך במדויק: כל משפט מונח בדיוק במקום. זה קומפקטי, אלגנטי, וירטואוזי. אפילו בסיפור של רבע עמוד יש איזו גבישיות ברמה של שיר".

מחלוקת שנייה היא על מהות היצירה. מירון רואה ביצירת קפקא "בעיקר סוג של משלים מור־דרניים: לקחת את הסוגה העתיקה מאוד של משלים, ולתת לה ביטוי מודרני. הסיפורים הם סוג של משלים על המציאות הקיומית שלנו. במקרים מסוימים, כמו בסיפור 'הגלגול' שבו הגיבור הופך כידוע למקק, אלה אפילו משלי חיות, כמו במש' לי איזופוס או קרילוב". הירשפלד חולק גם בנקודה הזו: "אילו היה מדובר במשלים, או במשלי חיות, כל הגיבורים של 'הגלגול' היו צריכים להיות מתוארים כחיות. אבל המיוחד הוא שרק הגיבור ההופך למקק מתואר כבעל־חיים, בעוד שאר הגיבורים הם אנשים נורמלים לחלוטין. זה מה שהופך את הסיפורים שלו

כיתוב כיתוב צילום: ???

“כמו הרבה יהודים באותה תקופה, הייתה בו גם הרבה שנאה עצמית, הן כלפי עצמו, כמו אי האמון ביכולתו לתפקד כאיש משפחה, וגם כלפי זהותו היהודית. הוא כתב למילנה שאת היהודים צריך לה- כנים למגירה ולסגור אותה ‘עד שייחנקו’ (משפט מצמרר במיוחד, נוכח העובדה שפחות מ־20 שנה אחר כך, זה בדיוק מה שעוללו הנאצים למיליוני יהודים, בהם שלוש אחיותיו של קפקא ובני משפחותיהן; י”ש). באחד מסיפוריו הראשונים הוא מספר על יצור ביתי שהוא חצי טלה וחצי חתול, ולפעמים הוא יותר ככה או יותר ככה, ועכשיו הוא בדיוק חצי חצי, וכל החיות מסתייגות ממנו. זה נשען כמובן על סיפור ‘חד גדיא’ מההגדה של פסח. הסיפור בעצם אומר שצריך לשחוט את היצור הזה כי אין לו שום עתיד, כמו שאין עתיד ליהודים שהם חצי יהודים וחצי גרמנים”.

מירון, שכתב בעבר ספר על היהודיות בעולמו של קפקא, ועומד לפרסם בקרוב ספר על סיפורי ר’ נחמן מברסלב, אומר ש”בתוך העולם היהודי קפקא התחבר בעיקר לחסידות. הוא העריץ את סיפורי ר’ נחמן, שכמובן תווכו בשבילו על ידי בובר. הוא גם היה בקשר עם בובר, ואפילו הוצע לו לערוך את כתב העת ‘דר יורה’ שבובר הקים, הצעה שהוא דחה. אני חושב שהסיפורים שלו ושל ר’ נחמן הם שני קצוות של תודעה יהודית שרחוקות מהמרכז ההלכ- תי של היהדות, אבל גם רחוקות זו מזו”.

לדברי מירון, השנאה העצמית והגלותיות של קפקא השפיעו על התקבלותו בארץ: “יש כאן צי- בור גדול שלא סובל אותו, שבשבילו הוא סמל של היהודי הגלותי והמתוסבך. סמי מיכאל דיבר על כך שהוא לא סובל את קפקא משום שהוא כותב בחי- דות, וצריך לכתוב בצורה ישירה. אמרתי לו שאני יכול להבין אותו, קפקא הרי באמת מביא לתחושה של מחנק. אבל בכל זאת היו גם כאן אנשים שהבינו את הגאונות שלו”.

גם יחסו של קפקא לציונות היה מורכב מאוד. כמה מחבריו הקרובים, כמו ברגמן וולטש, היו ציונים מושבעים, ואף ניסו לשכנע אותו לבוא איתם לארץ ישראל. קפקא עצמו ביקר בקונג- רס הציוני ה־11 שנערך בווינה, בשנת 1913, אבל האירוע לא ממש הרשים אותו. הוא כתב שנאלץ להאזין “לצרחות ללא קץ” באולם הדיונים, ותיאר את העסקן הציוני המצוי כבעל “ראש עגול קטן ול- חיים קפואות”. למרות זאת, בשנים מאוחרות יותר הביע קפקא עניין בעלייה ארצה, ואפילו דמיין לע- צמו קריירה ארצישראלית כעובד במסעדה (מלצר?) בעל המסעדה? מי יודע). בעיזבונו נמצאה גם מח- ברת של מילים בעברית שאותן למד, אבל נראה שלא היה תלמיד מוצלח במיוחד, או כדברי מירון: “ייריש סקרנה אותו ומצאה חן בעיניו הרבה יותר

ברוד מלמדת, לדעתם, שהוא רצה להטיל על ברוד גם את ההחלטה הסופית אם לפרסם או לא. הירשפלד מצטרף למגינים על ברוד: “הוא לגמרי צדק. אני בכלל לא הייתי מקדש צוואות שנובעות לפעמים מאיזו ביקורת עצמית מופרזת, שקשורה גם במצב רוח נפשי מסוים. אני למשל מצטער מאוד שהמשרת של המלחין ג’וזפה ורדי, שוורדי ציווה עליו לשרוף את כתב היד של האופרה ‘המלך ליר’, מילא את בקשתו. הספקנות של ברוד לגבי הכפיותיות של קפקא בעניין הזה, מעידה דווקא על גבורה ועל הכ- רעה אתית רצינית”. אגב, ברוד עצמו נפגע מהקדשת חייו לפרסום יצירתו של קפקא. הוא כבר היה בעצמו סופר ומחזאי בעל שם, אבל מאז מות ידידו התפרסם כמו”ל של יצירות קפקא ולא בזכות יצירותיו שלו. תפוצתה של יצירת קפקא נבעה גם מכך שלמרב- הזל הוא כתב אותה בגרמנית ולא בצ’כית, שפת אימו. כך היא פורסמה בקלות גם בגרמניה, שבשנות העשרים ותחילת שנות השלושים של המאה הקודמת הייתה למרכז תרבותי חשוב הרבה יותר מצ’כיה. בה- תחלה פורסמו היצירות על ידי הוצאות גרמניות. הן המשיכו להתפרסם בגרמניה אפילו בשנותיו הראשו- נות של המשטר הנאצי, באישורו של שר התעמולה יוהן גבלס, שרצה להשתמש בהן כדוגמה לדמותה הבויה של היצירה היהודית. בשלב מסוים הגיע ברוד לאיש העסקים והמו”ל זלמן שוקן, והציע לו לרכוש את כלל הזכויות לפרסום כתבי קפקא, בגרמנית כמו גם בעברית. שוקן קרא והתלבט. נוכח עוצמתם המ- דכאת של הסיפורים, התגובה הראשונית שלו הייתה קשה מאוד: “בשביל לא לנשום אני לא צריך לק- רוא ספרים”, אמר. רק מאוחר יותר הבין את ערכם של הספרים, ואכן רכש את זכויות הפרסום; החלטה שהועילה מאוד להוצאה המשפחתית.

העריץ את סיפורי ר’ נחמן

לקפקא היו יחסים מורכבים עם זהותו היהודית. הוא לא אהב את הכפייה הדתית שאביו ניסה כאמור להכתיב לו, במיוחד משום שזו לא התיישבה עם יחסו של האב עצמו ליהדות. אבל הוא עצמו, בשל- בים שונים של חייו, התעניין ביהדות.

לדברי מירון, “היהדות תפסה בחייו מקום אינ- סופי. תקרא את היוםנים והמכתבים שלו, במיוחד ‘מכתבים אל מילנה’, שלא הייתה יהודייה אבל הייתה נשואה ליהודי. זה מגיע עד לעניינים הפיזיים העדינים ביותר. הוא כותב שיהודים בדרך כלל לא אוהבים לשחות אבל הוא עצמו דווקא כן, ואז ניגש אליו מישוה בברכה הציבורית של פראג ואמר לו שהוא שוחה כמו ברבור. לקח לו זמן להבין שהכוונה היא שהוא לא מכניס את הראש למים, וככה זו לא ממש שחייה. גם זה נקשר אצלו לזהותו היהודית.

פרופ’ דן מירון: “היהדות תפסה בחייו מקום אינסופי. הוא כותב שיהודים לא אוהבים לשחות אבל הוא עצמו כן, ואז ניגש אליו מישוה בברכה הציבורית של פראג ואמר לו שהוא שוחה כמו ברבור. גם זה נקשר אצלו לזהותו היהודית. כמו הרבה יהודים באותה תקופה, הייתה בו גם הרבה שנאה עצמית”

« את שעות העבודה המרובות, משמונה בבוקר ועד שש בערב, שהפריעו לו בדבר שהיה חשוב לו יותר מכול: הכתיבה. כעבור פחות משנה התפטר, ועבר לע- בור בחברה ממשלתית לביטוח תאונות עבודה. הוא עבר בה כמעט עד מותו, פקיד זוטר, כמו כמה מגיבורי- בגיל 34 לקה קפקא בשחפת, מחלה שהצריכה תקר- פות החלמה ממושכות בבתי מרפא. בשנתו האחרונה, בהיותו בן 40, עקר לברלין כדי להתרחק מההשפעה החונקת של משפחתו, ובעיקר אביו, וכדי להתרכז בכתיבה. שם התאהב בפעם האחרונה בדורה דיאמנט, גננת בת 25, בת לחסידי גור. כשהציע לה נישואין שיגר אביה שאלה לרבי מגור האם לאפשר את הני- שואין. כצפוי, התשובה הייתה שלילית. בסופו של דבר גברה המחלה וקפקא חזר לצ’כיה, שם נפטר בהיותו בן 41 ונקבר בבית העלמין היהודי בפראג. באופן מעניין הפך קברו למוקד עלייה לרגל ומושארים בו גם פתקי בקשה ותפילה, כאילו היה קפקא צדיק חסיד”.

הכתיבה הייתה כאמור מוקד חייו של קפקא. עוד בצעירותו הקים עם חבריו, ברוד וולטש, חוג ספרותי בשם “המעגל הקרוב של פראג”. בהיותו בן 25 פרסם לראשונה סיפורים וקטעי סיפורים בכתב העת “היפ- ריון”, וארבע שנים אחר כך כבר התפרסמו סיפוריו בקובץ ראשון שנקרא “התבוננות”. הוא המשיך לפר- סם בכתבי עת שונים, אבל הרוב המוחלט של יציר- תו, ובעיקר כל הרומנים הגדולים שלו, התפרסמו רק אחרי מותו, בניגוד לרצונו המוצהר. קפקא ציווה על ידידו מקס ברוד לשרוף את כל כתבי היד שלו שטרם ראו אור. אבל ברוד החליט שבעניין זה יפר את בקשת חברו, ועשה דווקא כל שביכולתו לפרסם אותם, עוד בשנים שבהן חי בפראג, ולא פחות מכך אחרי שעלה לארץ ברכבת האחרונה שיצאה מפראג לפני הכי- בוש הנאצי. למעשה הוא לקח איתו באותה רכבת אך ורק את כתבי קפקא, כיוון שהבין את חשיבותם; שאר רכושו הגיע לארץ כמה שבועות אחר כך.

לזכותו של ברוד ייאמר שעוד לפני פרסום הכתבים הוא פרסם גם את בקשת קפקא שלא לפרסם אותם, ולא הסתיר את קיומה. אנשי הספרות בעולם הצדיקו רובם ככולם את החלטתו של ברוד, ולא רק משום שמי טבע הדברים הם שמחו על כך שיצירה כה חשובה ומ- שמעותית, שהפכה לאחד הקורפוסים החשובים במאה העשרים, ניצלה מכיליון; היו ביניהם גם מי שהוסיפו וטענו כי אילו באמת רצה קפקא בכיליון יצירתו, היה שורף אותה בעצמו. העובדה שהטיל את המשימה על

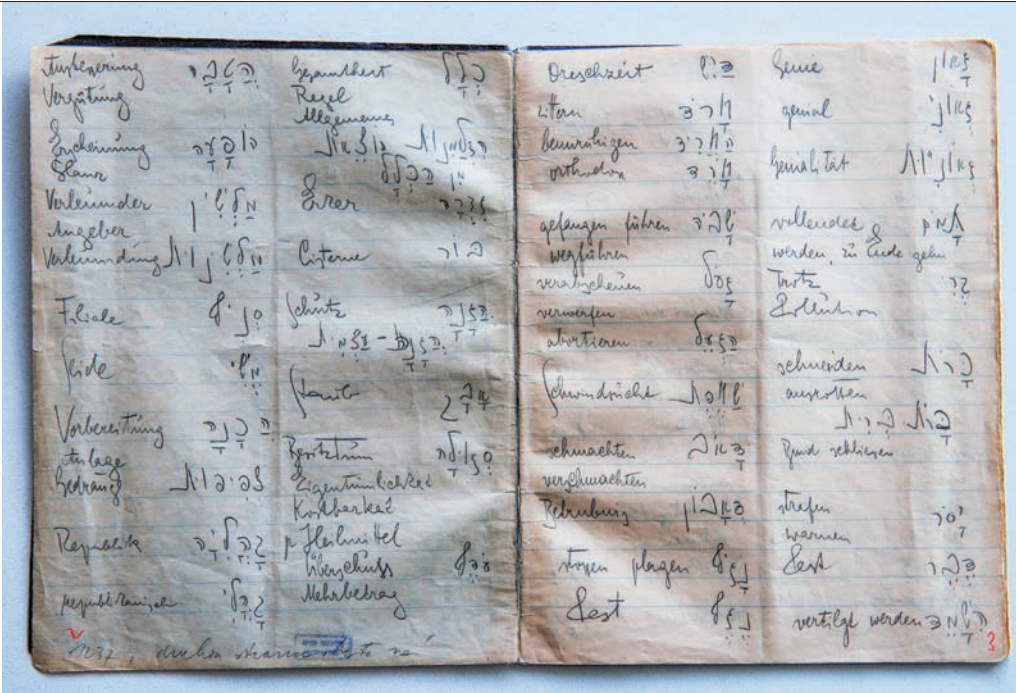

צילום: אריק סולטן

צילום: מעוז ויסטור

פרופ’ אריאל הירשפלד: “זה שאנשים אומרים על כל דבר שמעצבן אותם שזה ‘קפקאי’, מעיד שהם לא ממש מבינים מה זה ‘קפקאי’. מצבים כאלה נמצאים בתרבות עוד הרבה לפניו. הוא מנסח משהו עקרוני לגבי גורל האדם בכלל, והאכזריות של יחסי הכוח בין המערכות החברתיות ובין נפש האדם”

מחברת לימוד העברית של קפקא צילום: מארכיון מקס ברוד ופרנץ קפקא בספרייה הלאומית

לא תעמוד על דם רעך

« המשך מעמ' 6

מימי המגיד ממזריטש וחבורתו. הציונות הדתית מכניסה אל אוצר הספרים שלה את כל גדולי ההוגים והלמדנים החרדים, ללא צנזורה. בכתי המדרש שלה דנים כרצינות בטיעונים שבספר "ויואל משה", הרבה יותר משחסידי סאטמר עצמם עושים זאת. כך שהדיבור על "שנאה" מנוי תק לחלוטין.

כחלק נוסף מאותה מתקפה, נהוג לנפח את מספרי הנר שרים הדת"לים ולנופף בהם: "אולי אתם צודקים, אבל יש לכם כך וכך אחוזי נשירה". מבלי להתייחס לנתונים המופי דוים שמושמעים בהקשר הזה, ומבלי לציין את אחוזי הנושי רים וה"אנוסים" ההולכים ומתרכבים בעולם החרדי, מבחינת הציונות הדתית יש משהו הרבה יותר מפחיד מ"נשירה": החשש שהעץ כולו ירקיב וישכח את תפקידו, ועוד יהפוך את הריקבון לאידיאולוגיה.

תהליך של הקצנה והתרחקות

לסיום, אי אפשר בלי להקדיש כמה מילים לטיעון המרכזי של לוי, על התנגדות החרדים למפעל הציוני. אפשר להתפלפל ולהסביר עד כמה נואלת הטענה הזו מצד ציבור שכבר למעלה מארבעה עשורים חולש על עמדות שליטה מרכזיות באותו מפעל ציוני, וזכה לתקציבים, נהנה משירותי הרווחה והרפואה הרבה יותר מחלקו באוכלוסייה ומתרומתו הכלכלית, וגם משתתף בדיוני הקבינט ומכריע בשאלות ביטחוניות, מבלי שילדיו שותפים למאמץ המלחמתי.

הטיעון של "מציל מיד הארי" היה נכון אולי לתקופת קום המדינה. כיום ברור שהציבור החרדי לא מציל את המי גיע לו, אלא לוקח הרבה מעבר לחלקו. "חברת הלומדים" שהתפתחה בישראל היא תופעה חסרת תקדים, שחיה וגור שמת אך רק תודות ל"מפעל הציוני" שהיא כה מתעבת. עצם העובדה שקיצוץ קל בתקציבים גורם לחרדים לדבר על קריסת עולם התורה, מלמדת על כך יותר מכול.

הציבור החרדי, שהתיימר להיות "המזווה של המדינה", חוטא לתפקידו כבר כמה עשורים. תחושות הערבות והאחד ריות נעלמה מן העולם. לא רק שהטיעון "אנחנו מתאמצים יותר בלימוד בימים אלו" אינו נכון – לא ראינו כמעט ישיבות שוויתרו על חופשות בין הזמנים, או על שמחות ואירועים – אלא שאפילו היכולת להעמיד מראית עין של השתתפות אברה מן העולם, ויעידו על כך האינטריגות בהעברות חוקי ג'ובים כאלו ואחרים, ללא שום התעלות לגדול השעה.

ואולם כל זה שייך לוויכוח הישן, זה של שישה באוקטובר, או, אם תרצו, של הושענהדרבה. אירועי שמחת תורה הקי ריסו את כל הקונספציות. זה כבר לא ויכוח תיאורטי על "ציונות" או על אמירת הלל ביום העצמאות. השאלה שלי פנינו נוגעת לפיקוח נפש כפשוטו. בימים שבהם דם ישראל נשפך כמים, איש איננו רשאי לפרוש מן הכללל. מאות החיילים שנפלו חלל, אלפי היתומים והאלמנות שחיהים ישתנו לנצח, לא עשו זאת למען "קדושת הציונות" אלא בעיקר כדי להגן עליכם, אחיהם בבני־ברק ובירושלים, בקי ריית־ספר ובביתר־עילית.

ולא, אל תנסו למכור שוב את האשליה שיש כאן "תהי ליד", שלא צריך "לכרות את הקשר", ושהכול צריך להיעשות "בהדברות". שבעים וחמש השנים האחרונות לימדו שהתהליך הוא דווקא של הקצנה והתרחקות. לא בג"ץ הוא שכורת את הקשר שבין המדינה לבין החרדים, אלא האמירות הכואבות על "נמות ולא נתגייס", ועל יחס לחיילים כ"אוספי זבל".

אל נא אחיי תרעו. אל תתפתו לרטוריקה ריקה. הציונות הדתית מוטרדת מקיומו של עולם התורה לא פחות מהעור לם החרדי; גם היא מוכנה להקזי הון ואון כדי לשמר את צביונה הרוחני ואת חינוך בניה ובנותיה, וגם היא כואבת ומודאגת מה"נשירה". אלא שהיא חרדה ודואגת גם לעתיד הקיומי הממשי של כולנו, ואיננה מוכנה לאפשר לוויכוחים עתיקים להסיט את תשומת ליבנו מהמציאות: עת צרה היא ליעקב, ולא תעמוד על דם רעך. ●

גדליה זורגו

"כשישכתי בדיונים בעליון", אומר באלינט, "הרגשתי שהשיחה עוברת בין שתי שפות. ישנה השפה המשפטית, שדנה בשאלה איך לקרוא את הצוואה האחרונה של מקס ברוד, כי מצד אחד הוא אומר שהוא משאיר את הכתבים לבעלותה הבלעי דית של אסתר הופה; כנראה גם משום שהיא, כמו ברוד עצמו, מעולם לא קיבלה תמורה על העבודה העצומה שהשקיעה עם ברוד בתרגום, עריכה והפצה של הכתבים. מצד שני, הוא בכל זאת מצפה ממנה למסור אותם לאיזו ספרייה ציבורית בישראל.

"חוץ מכל הדיון המשפטי הזה, הייתה במשי פט גם שפה מאוד רגשית ואידיאולוגית, משני הצדדים. למשל, מטעם הספרייה הלאומית טענו ש'המקום האחרון שצריך לקבל את כתבי קפקא זו גרמניה, שרצחה את שלוש האחיות שלו'. זה טיעון מאוד רגשי, אבל אין לו קשר לשאלה המשפטית של צוואת ברוד. ואילו הגרמנים טענו שקפקא מעולם לא היה ציוני. עובדה שלא עלה לארץ, למי רות שהיה יכול".

פרופ' מירון כתב בזמן המשפט שלדעתו הכי תבים צריכים לעבור למרבאך. "יש שם ארכיון נפלא של ספרות גרמנית, והם השקיעו המון בכתבי קפקא", הוא חוזר על הנימוקים שהשמיע אז. "בלי עדיהם, המהדורה הביקורתית של כתבי קפקא, שיי צאה ביותר מעשרים כרכים, לא הייתה מתפרסמת. טענתי גם שבירושלים אין מספיק אנשים שיכולים להתמודד עם קפקא. אבל היום אני קצת חוזר בי, כי התברר לי שהספרייה הלאומית פתחה את אוצרות קפקא בהנגשה דיגיטלית והפכה אותם נגישים לכל אדם, גם מרחוק. זה יפה מאוד, ובמרבאך עצמה לא עושים את זה. שם נותנים זכות גישה רק לחוקרים, ואתה צריך 'להוכיח' שאתה מסוגל להתמודד עם כתבי קפקא לפני שתקבל רשות להתקרב אליהם. בירושלים הבינו שאין אפשרות לחוקרים הישרא לים בלבד להתמודד עם כתבי קפקא, ופתחו את זה לכל אדם. זו הגישה הנכונה".

"בעומק הדברים", מסכם באלינט, "המשפט עסק בשאלה למי בעצם שייך קפקא – לתרבות הגרמנית או לתרבות היהודית?". בהקשר הזה, ועם כל המור רכבות שהוא מתאר בספרו, באלינט דווקא מזדהה עם הפסיקה: "הרי זה לא מקרי שהכתבים האלה הגיעו דווקא לארץ. ברוד עצמו ניסה למסור אותם למקומות אחרים, כמו ארה"ב, ולא הייתה שם הת עניינות. זה בעצם המקום היחיד שהיה 'מוכן' לקבל אותם באותה תקופה. אילו הכתבים האלה היו נושא רים בגרמניה הנאצית, אנחנו יודעים מה היה גורל לם. לולא היתה לברוד אפשרות להגיע לארץ, ממש רגע לפני הכיבוש הנאצי, סביר שהוא עצמו וגם הכתבים היו נשרפים". ●

מעברית". לקראת סוף חייו הגיע למסקנה שרעיון העלייה לארץ הוא לא יותר מ"רעיון להשתעשע בו" ו"סוג של פנטזיה".

לדברי מירון, "קפקא דווקא חשב את עצמו לציוני, אבל הוא לא סבל את הצד הכוחני שבי ציונות. הוא אפילו הרשה לעצמו ללעוג ל'בעיר ההרגה' של ביאליק. במידה שהיה ציוני, הוא היה ציוני גורדוניסט. הוא חשב על הציונות יותר כמוני חים של החזרה לטבע. הוא היה נודיסט, ורצה מאוד להיות לא עירוני, ולחיות בטבע".

למי שיין קפקא

קפקא, שהקדיש לסוגיית החוק והמשפט תשומת לב רבה, עמד בעשורים האחרונים כמוי קד משפט בינלאומי גדול. מעשה שהיה כך היה: מקס ברוד היה כאמור הבעלים החוקי של כתבי קפקא, שניתנו לו על ידי קפקא עצמו. בצוואתו של ברוד הוא הוריש את הכתבים למזכירתו ואשת חיקו, אילזה הופה. אחרי מותו של ברוד, ב־1968, פעלה הופה למכור את הכתבים בחו"ל כדי להי רוויח עליהם כסף רב, אף שבצוואתו כתב ברוד שעליה למסור אותם לספרייה ציבורית כלשהי, בירושלים או בתל־אביב. בפועל, הכתבים שנמכרו הגיעו לספריות ציבוריות, שהיו הגורם שהיה מוכן לשלם עליהם הכי הרבה כסף: ספריית אוקספור דר באנגליה וספריית מרבאך בגרמניה – ספרייה לאומית גרמנית המנסה לשים את ידה על כל כתב יד של סופר כותב גרמנית, ושקנתה מהופה את כתב היד של "המשפט". היה בכך גם משהו סמלי: אחרי שקפקא עצמו "נבגד" על ידי ברוד שפרסם את כתביו, גם ברוד נבגד על ידי אהובתו.

בשלב מסוים התעוררה המדינה ודרשה להעי ביר את כל הכתבים שעדיין נותרו בידי משפחת הופה לספרייה הלאומית בירושלים. אילזה הופה כבר לא הייתה אז בין החיים, ומי שהחזיקה בכתבים הייתה בתה, חוה. חוה הופה סירבה לתביעת הספי רייה הלאומית, וכך נפתחה נגדה תביעה משפטית, שנידונה בשתי ערכאות, המחוזי והעליון. בשתיהן נפסק שהופה אכן חייבת להעביר את העיזבון לספי רייה הלאומית. שנים אחדות אחרי הפסיקה נפטרה גם חוה הופה, ערירית ומרוששת. היא לא קיבלה מהמדינה אפילו שקל אחד.

העיתונאי בנימין באלינט כתב על המשפט ספר, תחת השם המתבקש "המשפט האחרון של קפקא". לדבריו, "עשו לחוה הופה הרבה עוול. ציירו אותה כרודפת בצע, אבל היא הייתה אינטליגנטית מאוד והרגישה את עצמה כלוחמת על הצדק שלה מול שתי המדינות החזקות האלה, ישראל וגרמניה. בעצם, כמו דמות קפקאית.